

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2024. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.43>

УДК 331

Н. В. Міщук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри інформаційних систем у менеджменті,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-9157>

Н. І. Козьмук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та управління

персоналом, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

ДУАЛЬНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ НА РИНКУ ПРАЦІ

N. Mishchuk,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Information Systems in Management, Lviv Ivan Franko National University*

N. Kozmuk,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Social Security and Personnel Management, Lviv Ivan Franko National University*

DUAL EDUCATION AS A FACTOR OF FORMING THE COMPETITIVENESS OF HUMAN CAPITAL IN THE LABOR MARKET

У період воєнних дій та часи повоєнного відновлення, найціннішим ресурсом держави залишається людський капітал. Аналіз наукових джерел довів, що поява категорії «людський капітал» стала певною відповіддю на виклики часу, які вимагають об'єктивних рішень, інновацій та прискорення економічного розвитку за умов вичерпаності фінансових та кадрових ресурсів розвитку, зміни технологічних укладів, підходів до формування стратегій функціонування. При цьому, на сучасному етапі розвитку економіки знань, одним з найефективніших чинників формування конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці, виступає якісна освіта, а одним із напрямів підвищення якості освіти є запровадження освітніх програм за дуальною формою здобуття освіти. Таким чином, завданням закладів освіти є не лише вирішення питань інтеграції науки та освіти, а також співпраця з бізнес-середовищем та конкретними господарюючими суб'єктами, що стануть не лише основою практичного навчання, але й місцем роботи майбутніх фахівців. Тому актуальним завданням організації сучасного освітнього процесу в Україні є впровадження практико-орієнтованих форм здобуття освіти, зокрема, дуального навчання.

У статті проаналізовано підходи до трактування сутності понять «людський капітал», «конкуренція на ринку праці», визначено основні аспекти формування конкурентоспроможності людського капіталу. Охарактеризовано дуальну форму здобуття освіти, як сучасний інструмент підвищення якості освіти в Україні та чинник формування конкурентних переваг людського капіталу. А також, акцентується увага на конкурентоспроможності на ринку праці, як здатність перемагати в економічному суперництві, розвивати людський капітал та його конкурентні переваги. При цьому, зазначено, що саме дуальна форма здобуття освіти є запорукою інноваційного розвитку та відновлення економіки України, оскільки такий тип освіти проявляє значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності працівників, поєднуючи теоретичні знання з практичним досвідом, що робить випускників більш пристосованими до вимог сучасного ринку праці.

In the period of war and post-war reconstruction, human capital remains the most valuable resource of the state. The analysis of scientific sources proved that the appearance of the category "human capital" became a certain answer to the challenges of the time, which require objective solutions, innovations and acceleration of economic development under the conditions of exhaustion of financial and personnel resources for development, changes in technological systems, approaches to the formation of operation strategies. At the same time, at the current stage of the development of the knowledge economy, one of the most effective factors in the formation of the competitiveness of human capital in the labor market is quality education, and one of the directions for improving the quality of education is the introduction of educational programs based on the dual form of education. Thus, the task of educational institutions is not only to solve issues of integration of science and education, but also to cooperate with the business environment and specific business entities, which will become not only the basis of practical training, but also the workplace of future specialists. Therefore, an urgent task of the organization of the modern educational process in Ukraine is the implementation of practice-oriented forms of education, in particular, dual education.

The article analyzes approaches to the interpretation of the essence of the concepts "human capital", "competition on the labor market", defines the main aspects of the formation of the competitiveness of human capital. The dual form of education is characterized as a modern tool for improving the quality of education in Ukraine and a factor in the formation of competitive advantages of human capital. Also, attention is focused on competitiveness in the labor market, as the ability to win in economic competition, develop human capital and its competitive advantages. At the same time, it is stated that it is the dual form of obtaining education that is the key to innovative development and recovery of the economy of Ukraine, since this type of education shows significant potential for increasing the competitiveness of employees, combining theoretical knowledge with practical experience, which makes graduates more adaptable to the requirements of the modern labor market.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, ринок праці, дуальна форма здобуття освіти, якість освіти, господарюючі суб'єкти, підприємництво.

Key words: human capital, competitiveness, labor market, dual form of education, quality of education, business entities, entrepreneurship.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки знань неабиякої важливості набувають проблеми формування креативних, конкурентоздатних та сучасних фахівців. Головним завданням закладів освіти є не лише вирішення питань інтеграції науки та освіти, а також співпраця з бізнес-середовищем та конкретними господарюючими суб'єктами, що стануть не лише основою практичного навчання, але й місцем роботи майбутніх фахівців. Тому актуальним завданням організації сучасного освітнього процесу в Україні є впровадження практико-орієнтованих форм здобуття освіти, зокрема, дуального навчання. Запровадження системи дуальної підготовки фахівців відкриває нові можливості для забезпечення ефективності освіти та підвищення конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання оцінки, розвитку і використання людського капіталу сьогодні є предметом дослідження багатьох учених-економістів. Висвітленню даної тематики присвячено праці зарубіжних дослідників: Г. Бекера, Е. Денісона, П. Друкера, Р. Мінцера, Т. Шульца та ін. Українські вчені також з різних аспектів вивчають цю проблематику, зокрема В. Антонюк, О. Грішнова, Л. Ємельяненко, А. Колот, І. Кравченко, Т. Костишина, Г. Назарова, Л. Лісогор, О. Левченко, В. Приймак, М. Романюк, В. Савченко, Л. Семів, М. Семикіна, Д. Терещенко, Л. Шаульська, Л. Шевчук, Л. Червінська та ін. Результати вивчення питань дуальної освіти знаходимо в роботах таких сучасних українських дослідників, як: І. Андрейців [1], О. Бегма [2], Марценюк Л.В. і Груздев О.В. [3]. Слушно зазначають Миценко Д.В. і Ставицький О.В. [4], що концепція дуальної освіти ґрунтується на підсиленні прикладної спрямованості освітнього процесу за допомогою синтезу процесу здобуття теоретичних знань та виробництва. Дуальність як

методологічну характеристику професійної освіти трактує І.Савченко [5]. При цьому, ґрунтовних досліджень, які відображають вплив дуальної форми здобуття освіти на формування додаткових фахових компетентностей та конкурентних переваг людського капіталу на ринку праці, відсутні, і тому цей напрям потребує суттєвого розвитку та набуває актуальності.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в аналізі впливу дуальної форми здобуття освіти на формування конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. В економічній науці існують різноманітні погляди щодо значення людського капіталу для розвитку компанії та суспільства загалом.

На відміну від раніше широкоживаного поняття робочої сили, сучасна теорія людського капіталу, яка сформувалась в працях Геррі Беккера (1930 р.), розглядає людину як сенс, мету та засіб конкурентоспроможного розвитку, що повинен зайняти чільне положення в дійсній виробничій функції, а витрати на його розвиток повинні вважатись інвестиціями у виробництво, а не соціальними витратами визначив людський капітал. Тобто, людський капітал визначається як сукупність вроджених здібностей та набутих знань, навичок і мотивацій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіда, підприємства чи суспільства) [6, С.95].

Сучасні дослідження доводять, що стійкість розвитку економіки України залежить від якісного зростання трьох складових сукупного капіталу – фізичного капіталу (зароблені активи), природного капіталу та людського капіталу, які разом формують основу конкурентоспроможного розвитку економіки країни загалом. За даними Всесвітнього банку, на основі дослідження факторів економічного зростання у 192 країнах встановлено, що лише на 16% воно зумовлене фізичним (заробленим) капіталом, на 20% – природним і, в першу чергу (на 64%) – людським капіталом. Разом з тим у країнах з високим рівнем доходу частка людського капіталу у національному багатстві сягає 70-80%, а у країнах пострадянського простору традиційно головним вважається фізичний капітал. Саме тому Україна в міжнародних

рейтингах економічного розвитку займає досить низьке місце, незважаючи на формально високий рівень освіти та досить великий потенціал природних ресурсів [2]. Якщо говорити про внутрішній ринок праці України, то, як за час війни, так і до її початку, неабиякого значення набувають проблеми збереження людського капіталу та підвищення його конкурентоспроможності.

Конкуренція, як економічна категорія, була вперше понятійно сформована А. Смітом, який порівнював її з «невидимою рукою», що керує світом у ринкових умовах. В сучасних умовах інтелектуалізації суспільства погляди на сутність конкуренції стали більш різноманітними: одні автори визначають її як об'єктивний економічний закон, інші – як засіб встановлення ринкової рівноваги, треті – як спосіб цінового регулювання тощо.

Деякі науковці [7] категорію «конкуренція на ринку праці» пропонують розглядати як системну тріаду (рис. 1).

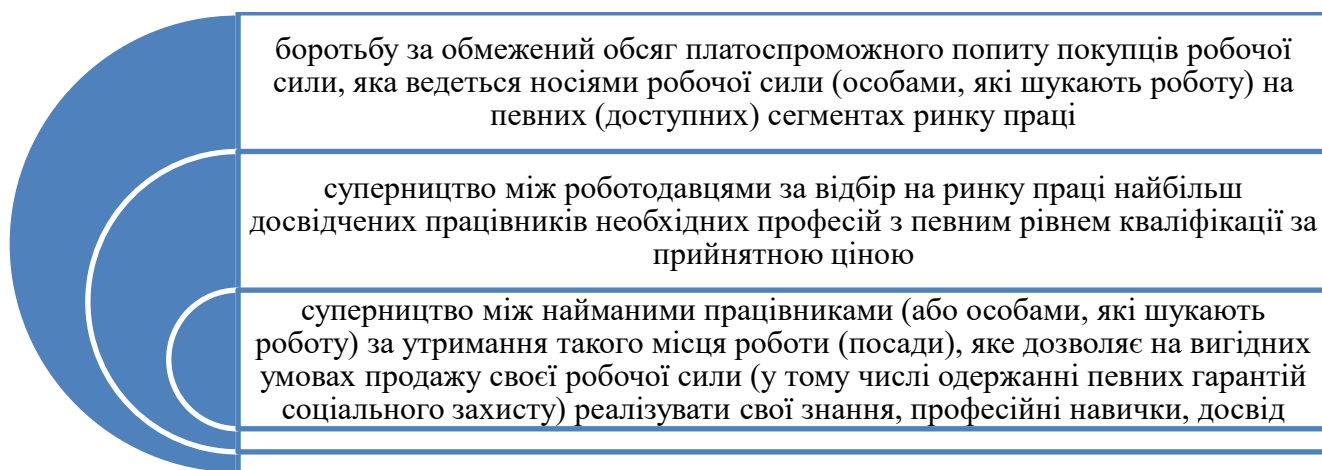

Рис. 1. Сутність поняття «конкуренція на ринку праці»

Джерело: складено на основі [7]

Погоджуємось з думкою про те, що у контексті сфери праці, конкурентоспроможність відрізняється від конкурентоспроможності товарів чи послуг у бізнесі та визначається як здатність працівника витримати конкуренцію зі сторони інших кандидатів на його поточне місце або здатність претендувати на інше, можливо, більш престижне робоче місце [8, С. 14].

Безумовно, конкуренція передбачає особливі форми змагання не тільки між працівниками, особами, які шукають роботу, а й між підприємцями, роботодавцями, які пропонують робочі місця і здійснюють відбір на ринку тих

кандидатів, які найбільше відповідають їхнім вимогам щодо професії, досвіду, рівня кваліфікації, мобільності, здатності до перенавчання тощо. Роботодавці в умовах дефіциту певних професій на ринку праці здійснюють часто «полювання» на працівників з конкурентними перевагами людського капіталу в знаннях та вміннях, пропонуючи більш високу оплату праці, привабливий набір соціальних пакетів. У свою чергу, носії людського капіталу (працівники) певним чином змагаються зі своїми колегами за утримання за собою такого місця роботи (посади), яке дозволяє на вигідних умовах використати свій людський капітал, на цій основі одержати як економічні, так і соціальні гарантії гідного існування, більш ефективно використати компоненти людського капіталу для отримання більшого доходу, більшої пенсії в майбутньому. Перемогу в таких змаганнях на ринку праці отримують, як правило, ті особи (або працівники), які мають найбільш прийнятні за вимогами ринкового попиту характеристики якості людського капіталу та прийнятні власні індивідуальні вимоги до робочих місць. Окреслене дає змогу говорити про різну конкурентоспроможність на ринку праці як різну здатність перемагати в економічному суперництві, розвивати людський капітал та його конкурентні переваги.

Конкурентоспроможність людського капіталу є ключовим аспектом успішної діяльності будь-якої організації чи економіки країни в цілому (табл.1). Це відображає здатність людей до ефективної праці, навчання, творчості та адаптації до змін. При цьому, розвиток людського капіталу можемо охарактеризувати, як процес створення і розвитку продуктивних здібностей людини шляхом інвестування у конкретні процеси її життєдіяльності, в тому числі, отримання відповідних компетентностей під час здобуття освіти.

На нашу думку, якісна освіта сьогодні – це максимальний розвиток творчих можливостей людини, її здатність до самоосвіти та самонавчання як основної ціннісної установки в умовах безперервної освіти, яка передбачає поєднання можливостей та зусиль ЗВО, орієнтованих на підготовку конкурентоспроможних фахівців із підприємствами, які зацікавлені в залучення висококваліфікованих працівників.

Таблиця 1. Основні аспекти конкурентоспроможності людського капіталу

<i>Аспект</i>	<i>Сутність</i>
Освіта та навчання	Рівень освіти та доступ до навчання визначають кваліфікації працівників та їхню здатність до адаптації до змін у технологіях та вимогах ринку праці
Професійні навички і компетенції	Здатність працівників до виконання професійних обов'язків із високою якістю та ефективністю є ключовим фактором конкурентоспроможності
Творчість та інновації	Здатність до творчого мислення, пошуку нових рішень і впровадження інноваційних підходів може значно підвищити конкурентоспроможність людського капіталу
Мотивація та лояльність	Задоволеність роботою, висока мотивація та відчуття приналежності до компанії сприяють залученню та утриманню талановитих працівників
Гнучкість та адаптивність	Здатність до швидкої адаптації до вимог ринку та змін в організаційних структурах дозволяє людському капіталу бути конкурентоспроможними в швидко змінному середовищі
Здоров'я та благополуччя працівників	Забезпечення міцного здоров'я та соціального захисту працівників сприяє їхній продуктивності та загальному благополуччю організації

Проблемою підготовки висококваліфікованих фахівців вітчизняними ЗВО є розрив між теоретичною і практичною частинами, адже класична університетська освіта, як правило, має доволі значну теоретичну складову освітньої програми, залишаючи практичну частину на другорядних позиціях. Проявами даної проблеми є неготовність випускників працювати за фахом, незадоволеність ринку праці якістю освіти, відсутність дієвих механізмів співпраці освіти та бізнесу. Запровадження елементів дуальної форми навчання дозволяє значно скоротити кількість проблем, особливо це актуально для підготовки майбутніх технічних та інженерних працівників.

Законом України «Про вищу освіту» дуальна форма здобуття освіти (ДФЗО) трактується як спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [9].

Систематичне використання теоретичних знань у практичній діяльності дає можливість здобувачам освіти адаптувати відомі їм способи дій до нових реальних ситуацій, досліджувати нові способи діяльності, критично мислити,

виробляти власну життєву позицію, бачення тих чи інших виробничо-господарських процесів, вчитись приймати управлінські рішення.

Слушною є думка науковців, що сучасний національний ринок праці потребує конкурентоздатних молодих фахівців – освічених випускників закладів вищої освіти з конкретними компетенціями та практичними навичками. Наближення освітнього процесу до сучасних вимог ринку праці може бути здійснено лише через включення елементів інтенсивної практичної підготовки, зокрема через запровадження дуальної форми здобуття освіти у закладах вищої освіти України [10].

Організація освітнього процесу з елементами дуальної освіти вимагає зусиль від усіх учасників процесу – закладу освіти, роботодавця, здобувача освіти, і ці зусилля будуть сповна виправдані. Заклади освіти зможуть налагодити системні зв'язки з роботодавцями та забезпечать підготовку випускників, які будуть більш конкурентоспроможні на ринку праці. Роботодавці-партнери отримають більш підготовлених фахівців, які вже будуть інтегровані в трудовий колектив. Проте найбільшу перевагу отримає саме здобувач освіти, оскільки вже у студентські роки набуде необхідних фахових компетентностей, скоротиться термін його адаптації до трудової діяльності, свідомо будуватиме траєкторію кар'єрного росту та професійного зростання.

Основними причинами впровадження ДФЗО у закладах вищої освіти України, на нашу думку, є прагнення до інновацій, намагання покращити якість освіти, відповідати запитам роботодавців, полегшити адаптація випускників до першого робочого місця, підвищувати конкурентоспроможність випускників.

Варто також зазначити, що в умовах динамічного розвитку технологій та впровадження інновації в усіх галузях економіки матеріально-технічна база бізнес-середовища оновлюється швидко. В той же час заклади освіти не мають змоги модернізувати свою базу для практичної підготовки студентів. Саме тому впровадження ДФЗО підприємці розглядають як можливість навчати здобувачів освіти на сучасному обладнанні у поєднанні з викладанням систематизованого ґрунтового теоретичного матеріалу в ЗВО.

Ефективність та переваги дуальної форми здобуття освіти спостерігаються в умовах військового стану. Зокрема, українські ЗВО, які втратили матеріально-технічну базу, змогли знайти партнерів з-поміж підприємств та продовжити підготовку здобувачів освіти, а здобувачі, у свою чергу, отримали можливість набуття фахових компетентностей.

Отже, незважаючи на складну економічну ситуацію та військовий стан, Україні вдалося продовжити реформування освітньої системи, впроваджуючи затребувані часом підходи до організації навчання здобувачів освіти.

Висновки. Сьогодні перед Україною стоять важливі завдання як збереження людського капіталу, так і посилення його конкурентних переваг та прискореного розвитку. Успішна реалізація системи дуальної освіти в Україні вимагає ефективної співпраці між навчальними закладами, підприємствами та державними органами, а також постійного моніторингу та адаптації освітніх програм під потреби ринку праці. Також для досягнення максимального ефекту від дуальної освіти необхідно забезпечити доступність цієї форми навчання для різних соціальних груп та галузей економіки. Крім того, необхідно сприяти постійному вдосконаленню та модернізації системи дуальної освіти з огляду на зміни в технологіях, вимог ринку праці та соціально-економічного контексту.

Дуальна форма здобуття освіти – це запорука інноваційного розвитку та відновлення економіки України, оскільки такий тип освіти проявляє значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності працівників, поєднуючи теоретичні знання з практичним досвідом, що робить випускників більш пристосованими до вимог сучасного ринку праці.

Потребує подальшого дослідження досвід європейських країн щодо використання елементів дуальної освіти та його імплементація для розроблення механізму запровадження дуальних освітніх програм в Україні з урахуванням національних особливостей.

Література

1. Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/>
2. Бегма О. На виробництво – вже підготовленим. *Сільські вісті*. 2018. №15. URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19562/index.php?n=38199>.
3. Марценюк Л.В., Груздев О.В. Дуальна освіта як засіб ефективного поєднання теорії та практики. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.58
4. Миценко Д. В., Ставицький О.В. Дуальна система як перспективний засіб модернізації освіти. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2020. № 1 (43). С. 51-57 DOI: 10.37203/kibit.2020.43.07
5. Савченко І. Впровадження дуальної форми професійної освіти як умова підготовки конкурентоспроможних кваліфікованих робітників для інноваційної економіки: перші кроки реалізації в Україні. *Молодь і ринок*. 2020. № 1/180. С.137-144. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.196210>.
6. Терещенко Д.А. Генезис наукових підходів до теорії людського капіталу. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 4 (23). С. 90-101. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-90-101>
7. Інноваційна праця: діагностика проблем, важелі активізації: монографія / М.В. Семикіна, С.Р. Пасека та ін. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.В. Семикіної. Черкаси: ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. 320 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84826373.pdf>
8. Семикіна А. В. Людський капітал: підвищення конкурентоспроможності на основі соціальних інновацій: монографія. Одеса: «Атлант» ВОИ СОІУ, 2018. 272 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7164>
9. Про вищу освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> .
10. Довгенко Я., Яременко Л., Яременко Ю. Впровадження дуальної освіти у виші: переваги та ризики. *Економіка та суспільство*, 2021. №28. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-29>

References

1. Andreytsiv, I. (2017), “What is dual education and why is it for Ukrainians”, *Ukrainian truth*, available at: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/> (Accessed 05 March 2024).

2. Begma, O. (2018), “For production — already prepared”. *Rural News*, vol. 15, available at: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19562/index.php?n=38199>. (Accessed 05 March 2024).

3. Martseniuk, L. & Hruzdiev, O. (2021) “Dual education as a means of effective combination theory and practice”, *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.58

4. Mitsenko, D. & Stavytskyi, O. (2020) “Dual system as a prospective meaning of education modernization”. *Herald of Kiev Institute of Business and Technology*, vol.1 (43), pp. 51-57 DOI: 10.37203/kibit.2020.43.07

5. Savchenko, I. (2020), “Implementation of the dual form of vocational education as a convention for preparing competitive capacity qualified employees for innovative economy: first steps of implementation in Ukraine”. *Youth & market*, vol 1/180, pp.137-144. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.196210>.

6. Tereshchenko D.A. (2019), “The genesis of scientific approaches to the human capital theory”. *Public Administration and Customs Administration*, vol.4 (23), pp. 90-101. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-90-101>

7. Semykina, M.V. Pasioka, S.R. Koval', L.A. & Zbarzhevets'ka, L.D. (2012), *Innovatsijna pratsia: diahnostyka problem, vazheli aktyvizatsii* [Innovative work: diagnostics of problems, levers of activation], MAKLAUT, Cherkasy, Ukraine, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/84826373.pdf> (Accessed 05 March 2024).

8. Semykina, A.V. (2018), *Liuds'kyj kapital: pidvyschennia konkurentospromozhnosti na osnovi sotsial'nykh innovatsij* [Human Capital: Increasing Competitiveness Based on Social Innovation], “Atlant” VOY SOYU, Odessa, Ukraine, available at: (Accessed 05 March 2024).<http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7164>

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine “On Higher Education”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (Accessed 05 March 2024).

10. Dovhenko, Y., Yaremenko, L. & Yaremenko, Y. (2021), “Analysis of the introduction of dual education in a higher education institution: benefits and risks”, *Economy and Society*, vol. (28). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-29>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2024 р.